

Over grote en kleine dingen – een bijbelse metafoor

B. Goudzwaard
Driebergen-Rijsenburg
NEDERLAND
E-pos: bob.goudzwaard@kpnmail.nl

1. Inleiding

Het was in de afgelopen winter een bijzondere ervaring voor mij, om samen met Elaine Botha in haar gastvrije huis in Hamilton een aantal Nieuw-Testamentische gelijkenissen te lezen. Geduldig legde ze me daarbij uit, dat een gelijkenis vrijwel altijd is opgebouwd uit een menigte van metaforen, en dat, waar werkelijkheid en metafoor elkaar overlappen, er vanuit dit tussengebied nieuwe ervaringen kunnen ontstaan; impulsen die verder gaan dan wat oorspronkelijk in de metaforen was vervat. Daaraan denkend zou ik graag iets te berde willen brengen over een van de meest opmerkelijke gelijkenissen van Jezus, de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester, waaraan we in ons gezamenlijk leesrooster zelf nog niet toegekomen waren (Luc. 16:1-8).

Merkwaardig is om te beginnen, dat de onder ons bekende titel van de gelijkenis niet ontleend is aan wat Jezus zelf zegt. De betiteling *onrechtvaardige rentmeester* komt zelfs geheel niet in de gelijkenis voor, en we kunnen ons dan ook oprecht afvragen of die betiteling wel juist is. Jezus verbindt namelijk aan deze gelijkenis een aantal opmerkingen over geld en economie die een heel andere kant opgaan: die van de onrechtvaardigheid van *Mammon*, en dus niet van de rentmeester – die trouwens in de gelijkenis ook nog geprezen wordt. Mede daarom vind ik deze gelijkenis plus het commentaar van Jezus daarop voor onze tijd van grote betekenis. Tesaamen geven ze namelijk de *kernvisie* weer die Jezus had op de rol en de macht van geld in de menselijke samenleving van zijn tijd, en daarin kruist zich ook zijn betoog direct met onze eigen werkelijkheidservaring!

Maar om die kernvisie te vinden zullen we eerst Jezus' uitspraken na het uitspreken van de gelijkenis zelf nauwkeurig op de voet moeten volgen. Niet minder dan zes afzonderlijke elementen kunnen in zijn commentaar worden onderscheiden.

2. Geld kan ons in de steek laten

“En Ik zeg u: Maakt u vrienden met behulp van de onrechtvaardige Mammon, opdat, wanneer deze u ontvalt, men u opneme in de eeuwige tenten.” (Luc. 16:9.) Deze tekst vormt als het ware de samenvatting van de gelijkenis die zojuist door Jezus verteld is. Ze gaat over een als “verkwistend” bekend staande manager (*oikonomos*), die door zijn meester wordt gesommeerd om zijn vermoedelijk frauduleuze boekhouding voor hem te openen. Als een kat in het nauw komt deze econoom dan tot een verrassend creatieve vorm van economisch handelen. Hij vraagt namelijk de schuldenaars van zijn meester om één voor één voor hem te verschijnen, en hij biedt hen dan allen een gedeeltelijke kwijtschelding van hun schulden aan: “ga vlug zitten en verander de honderd in vijftig (of tachtig)”. Dat lijkt pure diefstal van het vermogen van zijn heer, maar er schuilt hier toch echt een addertje onder het gras. Naar de leen-gewoonten van die dagen werd namelijk steevast bij de start van een lening boven op de leensom een extra te betalen bedrag geplaatst als compensatie voor de door de schuldeiser niet-geïncasseerde rente. Dat vragen van een surplus was in het Israël van Jezus' tijd een gebruikelijke methode om het renteverbod uit de Mozaïsche Wet te ontduiken (Lev. 25:36). Deze “oikonomos” elimineert dus niet de hele schuld maar alleen de extra opslag, dat wil zeggen het geheel van de onbetaalde jaarlijkse rentes die volgens de Thora nooit van deze debiteuren hadden mogen worden gevraagd. Daarom voelt de baas van de rentmeester zich ook onmachtig om wettelijke actie te ondernemen tegen zijn extreem schrandere manager. Hij moet diens “geslepenheid” toegeven (Luc. 25:8).

Het is interessant om te zien dat in deze gelijkenis van Jezus twee verschillende manieren – of paradigma's – van economisch denken en handelen tegenover elkaar staan. De eerste is de meest gebruikelijke manier, en de heer in de gelijkenis staat daar dan ook model voor. Die manier start vanuit de behoefte om een bestaand financieel kapitaal hoe dan ook te behouden, en zo mogelijk nog extra te laten groeien door de financiële verplichtingen van debiteuren te verzwaren. Die debiteuren worden in dit geval verplicht tot de betaling in van een extra rente-opslag volgens de eeuwigdurende wet van het eisen van een hogere rentabiliteit of het maken van

meer winst. Maar de rentmeester staat model voor een tweede, geheel andere manier van economisch handelen. Hij staat op de rand van ontslag, en daarmee van de uitsluiting van alle voordelen van zijn vorige leven in het “rijk” van geld en krediet. Zo wordt hij door de omstandigheden als het ware gedwongen om anders te gaan denken. De “wereld van het geld” faalt vlak voor zijn eigen ogen; alle financiële zekerheid ontvalt hem. En zo begint hij, slim als hij is, te denken in termen van de voordelen die hem in de toekomst wel eens zouden kunnen bereiken via het opbouwen van nieuwe vriendschappen, door kwijschelding van schuld. Hij investeert als het ware in de mogelijkheid dat na zijn gulheid die debiteuren hem zullen verwelkomen in hun “tenten”. Hij rekent op hun gastvrijheid wanneer voor hem de “mammon faalt”.

Dit is inderdaad een ander paradigma, en het staat in zijn effect dichter bij de rechtvaardige economie van het Koninkrijk dan het op woeker berustende denken en handelen van zijn meester. Toch is het pas vanuit het besef van het mogelijk falen van deze inhalige wereld van het geld, dat dit andere type van economisch handelen bij de manager zijn kans krijgt – een handelen dat de arme naaste niet uitsluit maar insluit, en daarom “realistischer” is dan het krampachtig opgaan in de geldwereld.

3. Geld behoort tot de “kleine dingen”

Dit verwijst naar Lucas 16:10: “Wie betrouwbaar is in kleine dingen, is het ook in grote”. Gerechtigheid en betrouwbaarheid, daar draait het in deze gelijkenis om. En daarom begint Jezus zijn verdere uitleg met de opmerking dat betrouwbaarheid een norm is die niet alleen in dit bijzondere geval geldt, maar ook in het algemeen, dus over de gehele linie. Je kunt niet onbetrouwbaar zijn in geldzaken en tegelijkertijd volhouden dat je in alle andere dingen wél betrouwbaar bent. Daarbij valt onmiddellijk op, dat zaken zoals geld en bezit door Jezus tot de kleine dingen in het leven worden gerekend. Eerlijk zijn in je omgang met geld en met schuldenaars – dat is in feite één van de kleinste plichten of een van de lichtste lasten die je je uit een oogpunt van betrouwbaarheid kunt voorstellen. De economie van het Koninkrijk rust namelijk op diepere dimensies van betrouwbaarheid. Dat is het vertrouwen in God-zelf als Heer van alles en allen, waarop ook – daarvan afgeleid – het wederzijds vertrouwen en de goedheid tussen mensen is gebaseerd. Anders gezegd: de geld-kant van de economie is, vanuit het gezichtspunt van het Koninkrijk, niet meer dan een aangelegenheid van “kleine dingen”.

En wie die kant opblaast tot iets groots en fundamenteels, gaat hoe dan ook de mist in.

Op een vergelijkbare manier schrijft ook de Joodse filosoof Jacques Derrida over het belang van het “an-economische” in de samenleving dat voorafgaat aan al “het economische”. Daarin komt hij bijvoorbeeld tot het positief waarderen van de *gift*, omdat de pure gift “ontsnapt” aan de gesloten cirkel van *checks and balances*, waarin het eeuwigdurende “voor wat hoort wat” geldt, en elke prestatie een tegenprestatie nodig maakt, zodat iedere economische vergelijking in balans is (Caputo, 1997:160). De gift, als uiting van het zich voor anderen willen geven en inzetten, dát hoort pas tot de grote dingen – zoals ook Jezus dat in zijn eigen leven en sterven aantoonde.

4. Geld behoort niet tot de ware rijkdom

Dit verwijst naar Lucas 16:11: “Als u niet eens eerlijk met de rijkdom van deze wereld omgaat, wie zal u dan de ware rijkdom toevertrouwen?” Dit lijkt alleen een herhaling van wat hiervoor gezegd is, maar dat is het niet. De woorden “rijkdom van deze wereld” springen als het ware naar voren, en ze geven uiting aan het besef dat er niet alleen twee *manieren*, maar ook twee *werelden* van economisch leven en handelen bestaan. De “rijkdom van deze wereld” bestaat uit wat wijzelf en wat anderen “bezitten”, dat wil zeggen tot het onze rekenen. Maar deze rijkdom is niet hetzelfde als de echte rijkdom. Terwijl mensen van “deze” wereld geneigd zijn om hun financiële bezittingen te bezien als behorend tot het echte leven, en daarbij geloof en vertrouwen in God in een meer persoonlijke of denkbeeldige wereld plaatsen, draait Jezus deze twee zaken precies om. Het is de rijkdom van deze wereld die goeddeels op schijn berust, terwijl het rijk-zijn in God het wezenlijke is waarom het leven draait.

Jezus doet dat door ook te kijken naar de manier waarop je je rijkdom “krijgt” en beziet. Het eerste, minder ware type van rijkdom rust primair op wat je naar jouw besef voor jezelf voluit “verdiend” hebt en wellicht ook op anderen hebt moeten bevechten. Maar het tweede type rijkdom, de ware rijkdom, is je veeleer gegeven, die heb je “om niet” verkregen. Ze is aan jou “toevertrouwd” om die ook met anderen te kunnen delen. Echte rijkdom heeft zijn oorsprong dus niet in verovering, maar in verkrijging, zoals we ook ons leven en onze gezondheid hebben gekregen en niet aan ons eigen succes te danken hebben. “Zijn leven behoort niet tot zijn bezit”, zei Jezus iets eerder over een rijke, dwaze man en zijn enorme bezittingen (Luc. 12:15-16).

5. Geld intervenueert in menselijke betrekkingen

Vergelijk Lucas 16:12: “En als jullie onbetrouwbaar blijken met wat een ander toebehoort, wie zal jullie dan geven wat jullie zelf toekomt?” Pas hier komt de ander, de naaste, volledig in beeld. En het valt op dat de ander en zijn (of haar) toebehoren dan ook tegelijkertijd als eerste zorg wordt genoemd. De formulering die Jezus hier kiest is trouwens bijzonder sterk. Klaarblijkelijk kunnen we alleen via de Ander – of zoals Levinas het zou zeggen: via het Gelaat van de Ander – onszelf en onze “eigen” economie in het ware licht zien. De rentmeester in de gelijkenis lijkt eerst alleen geïnteresseerd in rekeningen, schulden en geld. Maar in feite was hij ook toen al volop bezig met het beïnvloeden van de levens van anderen: van het leven van de schuldenaars en van het weinige dat aan hen toebehoorde. Als rentmeester faalde hij met name tegenover hen door te handelen volgens de opslag-instructies van zijn heer en er mogelijk ook zelf nog een slaatje uit te slaan. Maar daarna begint hij, door de nood gedrongen, zich op een helende manier met hun levens in te laten. En wel door henzelf en daarmee ook hun (kleine) “bezittingen” voluit te respecteren. In beide fasen is geld actief als een vorm van interventie in levende *menselijke* relaties, maar pas in de tweede fase gebeurt dat in een opbouwende zin. Daarbij blijft het overigens opmerkelijk dat in de tekst elke verwijzing naar de lot van de meester en van zijn bezittingen (als crediteur) ontbreekt. De inbreuk daarop is kennelijk niet aan de orde.

Een voorlopige conclusie kan nu al worden getrokken. Geld en het omgaan ermee wordt door Jezus nooit gezien als een soort “Ik-het” relatie, in de zin waarin Martin Buber daarover spreekt. Voor Jezus functioneert geld altijd in een menselijke context; die van de persoonlijke “Ik-gij” relaties, of nog meer: die van de omgang tussen de Ander en mijzelf. De waardigheid van de ander is voor hem duidelijk het referentiekader.

6. Geld kan verslaven

Dit verwijst naar Lucas 16:13: “Geen knecht kan twee heren dienen. Je kunt niet God én het geld dienen.” Dit is een heel opmerkelijke tekst, omdat die inhoudt dat iedere persoon, iedere man of vrouw, van meet af aan in de positie verkeert van het zijn van een dienaar. En dat, terwijl de gangbare wijze van het leggen van een verband met geld er altijd één is vrije beschikking, dus van er de baas over zijn! Adam Smith sprak al over geld in termen van het vermogen om te beschikken over goederen, en Milton Friedman relateerde geld dat gebruikt wordt in een markteconomie primair aan de “vrijheid om

te kiezen”. In de woorden van Jezus echter is het “dienaar zijn” het eerste, en het is in beginsel ook onontkoombaar. Er is een vorm van dienstbaarheid die je vrij maakt tot de dienst aan God en de naaste; die vorm van dienst of dienstbaarheid doet je geld zien als iets wat behoort tot de wereld van de kleine dingen. Maar buiten die dienstbaarheid aan God en aan de medemens krijgt het geld zelf vroeg of laat de controle over mensenlevens. Het begint als een grote macht voor ons gehele leven regels te stellen. Geld geeft dan aan zijn gebruikers nog wel de indruk dat zij de macht van beslissen of controle hebben, maar in feite speelt het geld over hen de baas, en berooft hen van hun ware rijkdom.

De gebruikelijke tegenstelling die in de economie en de economische politiek wordt gemaakt, is die tussen vrijheid en beheersing. Hier leren we dat de tegenstelling tussen vrijheid en verslaving belangrijker kan zijn. Want geld heeft de ingebouwde macht om te verslaven.

7. De liefde voor geld heeft zijn wortel in zelfbevestiging

De farizeeën, die geldzuchtig waren, hoorden dit alles aan en ze haalden honend hun neus voor hem op. Maar Jezus zei tegen hen: ‘U wilt bij de mensen altijd voor rechtvaardig doorgaan, maar God kent uw hart. Wat bij de mensen in hoog aanzien staat, is een gruwel in de ogen van God’. (Luc. 16:14-15.)

Jezus stoot hier door naar het diepste niveau, naar een verklaring waarom zelfs vrome mensen zo gemakkelijk plegen toe te geven aan de verleiding om geld te dienen in plaats van God. Het is de wil om zich machtig te weten, om indruk te maken, om bewonderd te worden door anderen. Dat zijn alle onmiskkenbaar tekenen van de drang tot zelfbevestiging. Zelfbevestiging kan zich zelfs verhullen in de sluier van goedgeefsheid om haar eigenlijke verborgen doel te bereiken: de verheerlijking van zichzelf in de ogen van anderen. De ander wordt dan, zo te zeggen, tot voorwerp, middel of instrument om zelf te groeien en naam te maken. Een aandrang die ook in de financiële wereld van vandaag direct aanwijsbaar is!

Laten we nu een poging doen om de samenhang te vatten tussen de zes eerder genoemde elementen, zodat we ze kunnen zien als een verenigd perspectief. En we doen dat door ze nogmaals de revue ter laten passeren.

- Geld kan falen, juist wanneer je er op vertrouwt.

- Geld behoort tot de kleine dingen.
- Geld leidt niet tot ware rijkdom.
- Geld intervenueert altijd in menselijke betrekkingen, ten goede of ten kwade.
- Geld kan verslaven en staat dan tegenover de dienst aan God.
- Geldzucht heeft haar wortel in zelfbevestiging.

Hiermee valt inderdaad al iets te onderscheiden van een onderliggend centraal inzicht. Geld mag er voor ons uitzien als een eenvoudig faciliterend voorwerp voor menselijke economische interactie, maar voor Jezus is het primaire kenmerk ervan zijn *macht* (of *domein-*) *opbouwende karakteristiek*. Het is een macht of “heerschappij” die primair groeit en expandeert in het menselijke hart. Maar die, als ze volgroeid is, zich in al haar facetten manifesteert als een soort imperium; als een publiek bewind of domein dat de absolute basisbeginselen of hoofdzaken van Gods eigen Koninkrijk verwerpt en tegenstaat. Want dan begint dit domein – om de zes basiselementen weer even te volgen – aan de menselijke geest een eigen soort van eeuwigheid te suggereren; de *idee-fixe* van een altijd voortgaand autonoom domein waarvoor geen alternatief voorhanden is. Geld binnen dat imperium heeft de mutatie ondergaan van een dagelijks handzaam intermediair middel tot een belangrijk levensdoel. Dit gebeurt zodra men de krachtige suggestie ervan accepteert dat ware rijkdom en geluk bereikt kunnen worden door een hebzuchtig spoor te volgen. Want vanaf dat moment wettigt dit pad dan alle typen van zelfzuchtige interventie in de levens van anderen. Zij worden niet behandeld met aandacht voor hun waardigheid, maar vanuit het perspectief van zelfbevestiging. Zo wordt de menselijke persoon geleidelijk ook meer en meer afhankelijk van zijn eigen geld of bezit. Het menselijk subject eindigt als een slaaf die gehoorzaam de regels volgt van een onbegrensde opstapeling van geld of kapitaal.

Twee dingen komen hier naar voren en ze vormen, gevoed door eigen werkelijkheidservaring, ook een soort conclusie.

Het eerste is dat Jezus de rol of het gebruik van geld op zich zeker niet veroordeelt. Hij beveelt zelfs een specifiek soort van geldgebruik aan, namelijk dat waardoor vriendschap mogelijk wordt en bestaan blijft, zelfs na het ineensstorten van de heerschappij van het geld. Deze vorm van omgang met geld houdt niet alleen stand voor dit leven maar reikt naar Jezus woorden ook tot in “de eeuwige tenten”. Zou dat ook niet gelden voor de nu zo verstoorde omgang

tussen rijke en arme landen? Ik denk het wel. Maar tegelijkertijd maakt Jezus het glashelder dat geld, vanwege zijn enorme potentieel om mensen en naties te verleiden, ook de leiding kan nemen in de menselijke samenleving via de creatie van een overweldigende autonome heerschappij: het rijk van de onrechtvaardige Mammon. Het is een imperium dat dan in al zijn trekken functioneert als een soort van tegenovergestelde van het Koninkrijk van God: in zijn kijk op het leven, op de menselijke persoon, op welvaart, op vrijheid, en op de gehele schepping. En er is geen “vrijheid om te kiezen” voor beide rijken tegelijk: je kunt nooit een loyaal burger van beide koninkrijken zijn. Dat is dus kennelijk een regel die nog steeds blijkt te gelden!

Maar er is een tweede ding om te vermelden. Als we de hedendaagse economische crisis uit de kranten en de TV volgen, is het bijna schokkend om te zien in hoeveel aspecten de bewijzen zichtbaar zijn van wat Jezus zag als tekenen van het rijk van Mammon. Als we kijken naar de mate van zelfbevestiging, naar de enorme rol van geld en kapitaal, naar de eindeloze strijd om macht, naar de kompas-rol van geld en financiën, en niet in de laatste plaats, naar de hardvochtige manier van omgaan met zwakke debiteuren, dan lijkt dit imperium ook in deze crisistijd nog volop present en zelfs aan de winnende hand; ook in naties van zogenaamd christelijke herkomst. De andere stijl van economie bedrijven, waarin bijvoorbeeld kwijtschelding van schulden een legitieme plaats heeft en juist aan de arme landen en volken recht wordt gedaan, is niet of nauwelijks zichtbaar.

In het huidige globaliseringsproces kunnen we een overeenkomstige trend waarnemen. Er is natuurlijk geen noodzaak om globalisering op zich te veroordelen; in dat opzicht komt het overeen met geld. Maar aan de andere kant gaat het evenmin aan om te ontkennen dat het *Mammonisme* – een term die komt van N. Berdiaiev (1874-1948) – in het proces van globalisering al vaste voet verkregen heeft. Het model van de meester in de gelijkenis is te herkennen in de stijl van denken en doen van de hoofdrolspelers – grotere staten en diverse machtige concerns. En het werpt vanwege het gebrek aan respect voor de natuur en voor andere culturen ook schaduwen over de toekomst van de mensheid. Want wat, als Mammon opnieuw blijkt te falen?

Laten we daarom hopen, werken en bidden dat kerken zich meer bewust worden van de wereldwijde gevaren van de verslaving aan geld en goed – het Mammonisme – dat in zekere mate ook in hun eigen midden regeert. Vandaag staan we ook zelf opnieuw voor de

keus waarnaar onze diepste loyaliteit uitgaat: naar Mammon of naar het Koninkrijk van God. En de laatste keus is voluit ook de betere keus. Want in dat Koninkrijk worden we niet alleen uitgenodigd om nieuwe vriendschappen te creëren met de hedendaags slachtoffers van Mammon. Het is ook het rijk waarin en waardoor het geld weer kan terugkeren naar zijn ware status: die van de kleine dingen.

Geraadpleegde bronnen

CAPUTO, J.D. 1997. *The prayers and tears of Jacques Derrida: religion without religion*. Indianapolis: Indiana University Press.

